

بررسی زرتشتی دوزی و کاربرد آن در طراحی مانتو بانوان

صابره صدری^۱، رستم نمیرانیان^{۲*}

موسسه آموزش عالی امام جواد (ع) یزد

Email: sarina2435768@gmail.com, r.namiranian@yazd.ac.ir^{*2}

چکیده

هنر زرتشتی دوزی، نوعی سوزن‌دوزی مخصوص بانوان زرتشتی است که پیشینه آن را می‌توان در ایران پیش از اسلام دانست. بسیاری از نقوش زرتشتی دوزی دارای معانی و ریشه‌های فرهنگی دینی و زیبایی‌شناختی است که تاکنون به آن پرداخته نشده و شناسایی آن می‌تواند معنای پنهان این نقوش را که از دید برخی صرفاً نقوشی بدون معناست، آشکار کند. به دلیل وجود نقش‌مایه‌های متفاوت و مفاهیم نمادین آن‌ها، این پژوهش درصدد استفاده از نمادهای دوره زرتشت به‌ویژه نقوش زرتشتی دوزی، که بیشتر روی لباس زنان و با کاربرد آن از نظر معنایی هماهنگ بوده و یادآور این دیدگاه آیین زرتشت است که تکلیف انسان را شاد زیستن می‌دانسته است، در طراحی مانتو بانوان می‌باشد. به نظر می‌رسد با به‌کارگیری این نقوش بر روی مانتو بانوان بتوان البسه‌ای تولید نمود که در عین زیبایی در ساختار، رنگ، فرم، بافت و ترکیب‌بندی با الگوی دوخت هماهنگ، دارای تعادل، تنوع و ریتم قابل‌قبول باشد. نتایج پژوهش نشان داد که طراحی و نوآوری در نقوش هنر زرتشتی دوزی با کاربرد بر روی مانتو بانوان به‌منظور حفظ و بازنمایی این هنر کهن و دیرین ایران‌زمین و شناساندن آن به‌عنوان میراث فرهنگی و هنری به همه هنردوستان است.

واژگان کلیدی: زرتشتی دوزی، طراحی لباس، دوخت‌های سنتی، زیبایی‌شناسی.

مقدمه

کشورمان ایران دارای فرهنگی بسیار غنی و ارزشمندی می‌باشد. در نقاط مختلف این سرزمین پهناور الهاماتی برای طراحان لباس نهفته است که با اندکی تأمل در آن می‌توان طراحی‌هایی بر روی پارچه و البسه خلق نمود. صنایع دستی به‌عنوان زیرمجموعه‌ای گسترده از هنرهای سنتی ایران از دیرباز تا به امروز جایگاه ویژه‌ای در فرهنگ بومی و معنوی ایران‌زمین داشته است. صنایع دستی به آن دسته از صنایعی اطلاق می‌شود که مهارت، ذوق و آگاهی انسان در آن نقش اساسی دارد. استفاده از بعضی از صنایع دستی در دنیای البسه مختلف منقش به نقش و نگارها و تصاویر مینیاتوری در جامعه رواج یافت و به‌کارگیری آن به شکل چشمگیری گسترش پیدا نمود (ذاکری زاده، ۱۳۹۴: ۳).

زرتشتی دوزی یا گبر دوزی، نوعی سوزن‌دوزی است که بانوان زرتشتی این نوع دوخت را ابداع کرده‌اند و تا زمان حال تنها در میان زرتشتیان به چشم می‌آید. هنرمندان در این عرصه، پارچه‌ها را با استفاده از این نوع دوخت جلوه می‌بخشند که این هنر دستی، طرح‌های ویژه و زیبایی را دارد (عزیزی، ۱۳۹۹: ۱۸).

لباس از مهم‌ترین شاخصه فرهنگی هر تمدنی است که بشر پیوسته در فکر تحول و سبک پوشش خود نیز ابداع و نوآوری در به وجود آوردن تنوع آن بوده که ظاهر خود را به بهترین شکل ممکن در جامعه جلوه دهد؛ بنابراین لباس افراد باید دارای طرح و رنگی زیبا و خلاقانه مناسب با شرایط محیط و مد روز جامعه باشد (دشتی، ۱۳۹۹: ۸). پوشش در هر جامعه، مشهودترین عنصر و نماد فرهنگ و ارزش‌های آن جامعه می‌باشد. تاریخ نشان داده است که ایران دارای فرهنگ و هنری توانگر و بی‌نیاز از گذشته تا امروز می‌باشد و لازم است برای آراستن و بازنمایی مجدد ارزش‌های ملی و قومی نهفته اما حاکم در هنر و فرهنگ ایرانی، آن‌ها را دوباره در زندگی امروز به کار گرفت. با توجه به اینکه مانتو یکی از لباس‌های بانوان ایرانی است و بیشترین کاربرد را در جامعه دارد، طراحی آن نیز از اهمیت بالایی برخوردار است (شفا، ۱۳۹۶: ۳).

هدف از انجام این پژوهش بررسی و فهم نقوش هنر زرتشتی دوزی از دیدگاه فرهنگ و جامعه‌ی آفریننده‌اش می‌باشد. همچنین کاربردی نمودن این نقوش بر روی مانتو بانوان ایرانی به‌منظور بازنمایی این هنر اصیل در عرصه مد و پوشاک از دیگر اهداف این تحقیق است.

پیشینه تحقیق

سید صدر (۱۳۸۸) در کتابی تحت عنوان «دایره‌المعارف هنرهای صنایع دستی و حرف مربوط به آن»، بیان کرده است که یکی از رودوزی‌های زیبا و سنتی ایران «گبر دوزی» یا «زرتشتی دوزی» نام دارد و همان‌طور که از نامش پیداست، هنری مربوط به زرتشتیان ایران می‌باشد. «گبر» ظاهراً لقبی تحقیرآمیز به معنی غیرمسلمان، کافر و محبوس است که مسلمانان به پیروان دین زرتشت در ایران نسبت می‌دهند. این رودوزی ترکیبی از انواع دوخت‌ها می‌باشد که با نخ ابریشم تابیده رنگارنگ و ظریف دوخت می‌شود و به‌قدری ظریف است که گاهی بعضی از نقوش به‌وسیله ذره‌بین قابل مشاهده می‌باشد.

جعفری (۱۳۹۰)، در مقاله‌ای تحت عنوان «بررسی حجاب و نوع پوشش زنان زرتشتی در ایران عصر صفوی»، با دید و روش جامعه‌شناسی به بررسی حجاب و پوشش زنان زرتشتی در ایران عصر صفوی پرداخت است؛ اما از آنجاکه جامعه اقلیت مورد مطالعه اکنون وجود ندارد، تلاش کرده است که با استفاده از مدارک و شواهد تاریخی قابل اطمینان، به بازسازی شرایط اجتماعی و سیاسی جامعه زرتشتیان دوره صفوی پرداخته شود. سپس با استفاده از نظریات جامعه‌شناسی که به شرایط آن زمان نزدیک است، به علل داشتن نوع حجاب و پوشش زنان زرتشتی اشاره کرده و تا اندازه‌ای منطبق بر آموزه‌های دینی عصر صفوی تبیین شده است.

نمیرانیان و ذاکری زاده (۱۳۹۴) در مقاله‌ای تحت عنوان «استفاده از هنر پته‌دوزی و بررسی میزان استقبال آن در طراحی مانتو بانوان»، به دنبال ارائه احیای این هنر زیبا و اصیل ایرانی و مورد استقبال قرار دادن آن به‌خصوص در بین بانوان جوان هستند. ایشان به بررسی پته‌دوزی و همچنین شناسایی نقوش آن پرداخته و از آن در طراحی مانتو بهره گرفته‌اند.

پایدار فرد (۱۳۹۴) در تحقیقی تحت عنوان «طراحی لباس ملی با الهام از پوشاک سنتی مردم خراسان جنوبی»، بیان کردند که لباس‌ها و سرپوش‌های محلی خراسان جنوبی به‌گونه‌ای هستند که کاملاً با موازین اسلامی همخوانی دارند. لباس‌هایی با چنین پیشینه و قدمت تاریخی از جایگاهی برخوردارند که می‌تواند در زندگی امروز بشر به‌کارگیری شوند.

شفا و طباطبایی (۱۳۹۶) در تحقیقی تحت عنوان «شناسایی و تحلیل تنوع فرم و رنگ پوشاک محلی بانوان گیلان به‌منظور بازنمود در طراحی مانتو بانوان جوان ایرانی»، به شناسایی ساختار عمومی البسه محلی گیلان از بعد طراحی و مبانی فرم و رنگ، پرداخته‌اند. با در نظر گرفتن اصول و عناصر بصری در طراحی لباس و همچنین نظر متخصصین پوشاک و نساجی، از طریق پرسشنامه و تجزیه و تحلیل اطلاعات آن، طراحی‌های اولیه انجام شد. سپس شش طرح منتخب در نرم‌افزار به شکل گرافیکی، اجرا گردید و در نهایت برای رسیدن به اهداف کاربردی پژوهش، شش طرح منتخب دوخته شد.

کاظمی و مسعودی (۱۳۹۶) در مقاله‌ای تحت عنوان «نقش موزه مردم‌شناسی در حفظ و به‌کارگیری مفاهیم کهن آیین زرتشت»، بیان کردند که معرفی موزه زرتشتیان کرمان به‌طور نمونه تأکید دارد بر ایجاد موزه‌ای برای زرتشتیان که حفظ مفاهیم کهن آیین زرتشت را در برمی‌گیرد و اذعان دارد که تداوم اندیشه زرتشتیان مسیری است برای حفظ فرهنگ بشری.

عزیزی و طباطبایی جبلی (۱۳۹۹) در تحقیقی تحت عنوان «مطالعه نقوش زرتشتی دوزی با رویکرد انسان‌شناسی هنر»، بیان کرده‌اند که بر مبنای تحلیل معناشناختی بسیاری از نقوش یادآور کهن‌الگوهای چون مادر و درخت است و این نقوش که برخی از آن‌ها روی لباس عروس کار شده، نمایانگر الهه زایش بوده‌اند و رابطه مفهوم و کاربرد را نشان می‌دهند. همچنین بر اساس تحلیل زیبایی‌شناختی ساختار، رنگ، فرم، بافت و ترکیب‌بندی با الگوی دوخت هماهنگ و دارای تعادل، تنوع و ریتم است. در تحلیل کارکرد شناختی نیز نقوش بیشتر روی لباس زنان به‌خصوص عروس‌ها کار می‌شده است و با کاربرد آن از نظر معنایی هماهنگ بوده است.

دشتی رحمت‌آبادی (۱۳۹۹) در تحقیقی تحت عنوان «طراحی لباس عصر برای دختران ۴ تا ۶ سال با قابلیت تبدیل به نمایشی»، به طراحی لباس عصر برای دختران ۴-۶ سال با قابلیت تبدیل کاربری به نمایشی و در لباس پرداخته است.

روش تحقیق

روش تحقیق حاضر از این جهت که نتایج مورد انتظار آن را می‌توان در فرایند ارتقاء بینش مدیران در زمینه طراحی و دوخت مانتو بانوان به خدمت گرفت از نوع «کاربردی» می‌باشد. همچنین روش تحقیق حاضر از نوع «توصیفی» می‌باشد چراکه به توصیف شرایط و واقعیت‌های موجود می‌پردازد. در ارتباط یا جمع‌آوری اطلاعات مربوط به ادبیات موضوع و پیشینه تحقیق از روش کتابخانه‌ای و در خصوص جمع‌آوری اطلاعات برای تأیید یا رد فرضیات پژوهش، روش پژوهشی مورد استفاده قرار می‌گیرد. در روش گردآوری اطلاعات به‌صورت کتابخانه‌ای از فیش‌برداری و عکاسی و نیز با استفاده از مقالات و کتب موجود پایان‌نامه‌ها، نشریات، مقالات و همچنین دسترسی به سایت‌های مختلف اینترنتی انجام شده است.

یافته‌ها

تنوع در نقوش زرتشتی دوزی از ویژگی‌های بارز آن است. گستردگی این نقش و نگارها که با تکرار تعداد بی‌شماری از نقوش هندسی، گیاهی و حیوانی صورت می‌گیرد، نه تنها مانعی در خلاقیت زنان سوزن دوز به شمار نمی‌رود؛ بلکه همواره آنان را به ابداع ترکیب‌هایی تازه وامی‌دارد. این ترکیبات با الهام از طبیعت پیرامون و در پرتو رنگ‌آمیزی‌هایی بدیع جلوه‌ای بی‌همتا به هنر آنان بخشیده است و آن‌ها به‌طور سنتی از این نقوش برای تزئین لباس استفاده می‌کنند. انعکاس پدیده‌های زندگی و طبیعت در زرتشتی دوزی، نقوش متنوعی را پدید آورده است که می‌توان آن‌ها را در چند بخش کلی دسته‌بندی کرد.

نقوش هندسی

نقش‌های هندسی بیشترین کاربرد را در زرتشتی دوزی دارد، به‌گونه‌ای که هماهنگی حاکم بر نقوش سوزن‌دوزی تا حد زیادی میان تعداد بی‌شماری از عناصر هندسی بنیادین مانند دایره، مربع و لوزی است. تنوع به‌کاررفته در این نقوش بسیار زیاد است و در عین سادگی بسیار زیبا و جذاب است.

نقوش گیاهی

جذابیت‌های بصری نقش گل و گیاه و تنوع موجود در آن، ذهن زن سوزن‌دوز را به نقش‌آفرینی صور می‌دهد. زرتشتی دوزی با خلاقیت قابل‌ملاحظه‌ای از کنار هم قرار دادن درخت سرو، سرو خمیده (بته‌جقه)، گل چهارپر و دیگر نمادهای گیاهی یک طرح جدید خلق می‌کنند.

نقوش حیوانی

از نقش‌های واقع‌گرایانه حیوانات بر بافته‌های زرتشتیان بیشتر استفاده می‌شود. این نقوش شامل تعدادی از حیوانات از قبیل خروس، ماهی، طاووس، بز و... هست.

نقوش برگرفته از محیط

نقوش برگرفته از طبیعت، خورشید و خورشید خانم هستند. خورشید روشنی و گرما می‌بخشد و نشانه حیات و سرچشمه نیروی انسان است. انواع نقوش سوزن‌دوزی زرتشتی در جدول زیر نشان داده شده است.

جدول ۱: انواع نقوش سوزن‌دوزی زرتشتی

توضیح	تصاویر	انواع نقوش
از دایره و لوزی استفاده شده است.		هندسی
از لوری و مثلث استفاده شده است.		هندسی

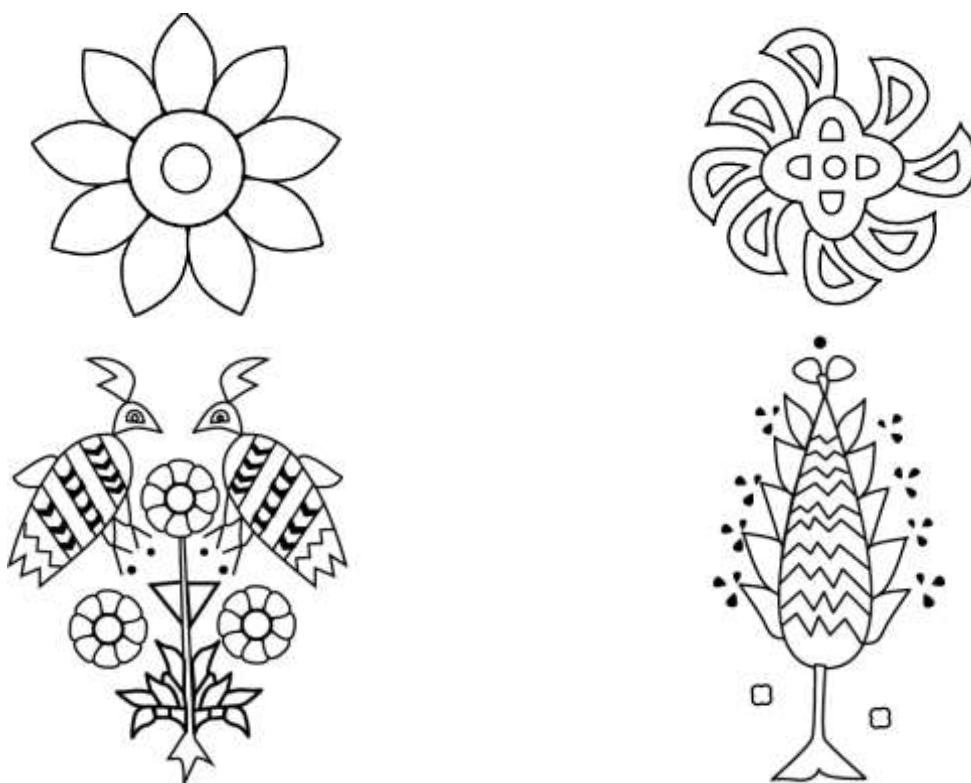
درخت سرو نماد زندگی و ایستادگی		گیاهی
نمونه‌ای از گل‌ها و گیاهان مانند گل چهار برگ		گیاهی
طاووس بسته و باز		جانوری
یک نمونه ماهی		جانوری
خورشید خانم زیبا		برگرفته از محیط

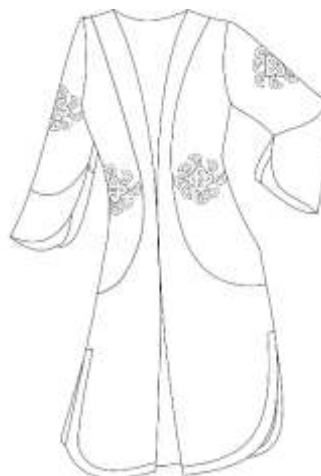
بحث و تحلیل یافته‌ها

بعد از بررسی و مطالعه تصاویر فرم زرتشتی، به طراحی مانتو با استفاده از این نقوش پرداخته شد. نقوش مورد استفاده در شکل ۱ نشان داده شده است.

تعداد ۱۲ اتود خطی مانتو با الهام از نقوش زرتشتی دوزی با استفاده از برنامه ایلاستریتور طراحی گردید که در شکل زیر نشان داده شده است.

شکل ۱- نقوش مورد استفاده برای طراحی

جشنواره بین‌المللی مد و لباس فجر

Fajr International
Fashion & Clothing Festival

همایش بین‌المللی

یزوهش های راهبردی «پوشاک ایرانی»
و «سیک پوشش ایرانی-اسلامی»

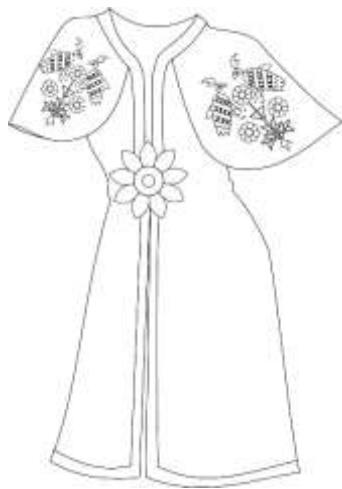
وزارت میراث فرهنگی
و گردشگری

کتابخانه مجلس شورای اسلامی
و مرکز اسناد

مجلس شورای اسلامی
ایران

شکل ۳- اتوهای خطی طراحی شده با نرم افزار ایلاستریتور

از بین اتوهای زده یک طرح مانتهو تأیید گردید و به مرحله دوخت رسید. اتود تأیید شده نهایی در شکل ۴ نشان داده شده است.

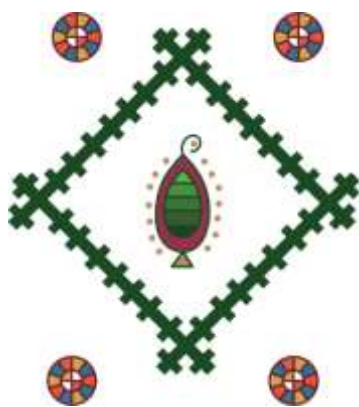
شکل ۴- اتود نهایی تأیید شده

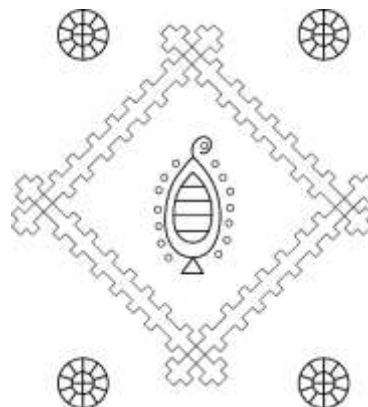
نقش زرتشتی موردنظر برای طراحی در این ماتو در شکل ۵ نشان داده شده است. نقش موردنظر با استفاده از برنامه ایلاستریاتور طراحی گردید که طرح خطی و رنگی آن در شکل ۶ نشان داده شده است.

شکل ۵- نقش زرتشتی دوزی مورد تأیید (دست دوز خانم خسروی)

رنگی

خطی

شکل ۶- نقش زرتشتی دوزی طراحی شده با نرم‌افزار ایلاستریاتور

طرح نهایی دوخته‌شده در شکل ۷ نشان داده شده است.

شکل ۷- طرح نهایی دوخته‌شده

طرح نهایی با استفاده از نرم‌افزار مارولوس طراحی گردید که در شکل ۸ نشان داده شده است.

شکل ۸- طراحی مانتو با استفاده از نرم‌افزار مارولوس

نتیجه‌گیری

زرتشتی‌دوزی مانند دیگر سوزن‌دوزی‌ها بر روی پارچه طراحی می‌شود، به‌خصوص در قسمت‌های مختلف لباس بانوان مانند لچک و مکنای که همان روسری بانوان زرتشتی می‌باشد. بخش پیراهن و شوال که شلوار بانوان زرتشتی است و همچنین کلاه‌های دامادی، البته تنها استفاده این نوع سوزن‌دوزی در لباس نیست؛ بلکه این روزها به دلیل علاقه‌ی بیشتر مردم به هنرهای سنتی از این نوع سوزن‌دوزی‌ها در تزئین مانتوهای رسمی و کلاسیک، کیف‌های دستی و شال استفاده می‌شود. با درک زیبایی و مفهوم صنعت، هنر دست بانوان وسایلی مانند پارچه‌های مبلمان، رومیزی و پرده را هم با هنر زرتشتی دوزی زیبا می‌کنند. با توجه به این طراحی لباس با به‌کارگیری زرتشتی‌دوزی مقوله‌ای جدید و بروز می‌باشد.

نتایج این مطالعه نشان می‌دهد که نقش‌مایه‌های زرتشتی دوزی در خود عناصری را جای داده‌اند که به‌نوعی با بستر جغرافیایی، فرهنگی و دینی ارتباطی تنگاتنگی دارند. این نقش‌مایه‌ها اگرچه در لحظه نخست اشکال ساده‌ای هستند و به نظر می‌رسند هنرمند آن‌ها را به‌صورت بداهه و بدون اینکه در پس آن‌ها مفهومی بگنجاند، تصویرسازی و سپس سوزن‌دوزی کرده است، دارای معنا هستند. سه بعد زیبایی‌شناختی، معناشناختی و کارکرد شناختی در این هنر رابطه تنگاتنگی با هم دارند و هنرمند نه‌تنها از اصول فرم و ساختار هنری بهره جسته، بلکه در انتخاب موضوع، معنا و کارکرد نیز سعی کرده است تا باورهای فرهنگ زرتشتیان چون شاد زیستن را حفظ کند. آنچه از نقش‌مایه‌های زرتشتی دوزی در بعد معناشناختی استنباط می‌شود، رابطه معنادار میان نقش و کاربرد لباس است.

منابع

پایدار فرد، آرزو، (۱۳۹۴). طراحی لباس ملی با الهام از پوشاک سنتی مردم خراسان جنوبی، فصلنامه مطالعات ملی، ۱۶ (۴)، ۱۳۴-

- جعفری، علی‌اکبر، (۱۳۹۰). بررسی حجاب و نوع پوشش زنان زرتشتی در ایران عصر صفوی، کارشناسی ارشد، رشته طراحی و دوخت، دانشگاه اصفهان.
- دشتی رحمت‌آبادی، (۱۳۹۹). طراحی لباس عصر برای دختران ۴ تا ۶ سال با قابلیت تبدیل به نمایشی، کارشناسی، رشته طراحی و دوخت، دانشگاه حضرت رقیه (س).
- ذاکری زاده، مرضیه، (۱۳۹۵). استفاده از هنر پته‌دوزی و بررسی میزان استقبال آن در طراحی مانتو بانوان، کارشناسی ارشد، رشته طراحی پارچه و لباس، دانشکده فنی مهندسی دانشگاه یزد.
- شفا، ملیحه، (۱۳۹۶). شناسایی و تحلیل تنوع فرم و رنگ پوشاک محلی بانوان گیلان به‌منظور بازنمود در طراحی مانتو بانوان جوان ایرانی، کارشناسی ارشد، رشته طراحی پارچه و لباس، دانشکده هنر، دانشگاه علم و هنر یزد.
- صدر، سید ابوالقاسم، (۱۳۸۸). دایره‌المعارف هنرهای صنایع‌دستی و حرف مربوط به آن، جلد دوم، چاپ دوم، تهران، انتشارات سیمای دانش.
- عزیزی، رؤیا، طباطبایی جبلی، زهره، (۱۳۹۹). مطالعه زرتشتی دوزی با رویکرد انسان‌شناسی هنر، مجله باغ نظر، ۱۸(۸۵)، ۱۷-۳۰.
- کاظمی، نجمه، مسعودی، عباس، (۱۳۹۶). نقش موزه مردم‌شناسی در حفظ و به‌کارگیری مفاهیم کهن آیین زرتشت، پنجمین کنگره بین‌المللی عمران، ۱۹ (۳)، ۲۸-۲۰.
- نریمانی، نرگس، (۱۳۹۴). نماد شناسی نقوش تزئینی پارچه در دوره صفویه، کارشناسی ارشد، رشته گرافیک، دانشکده هنر، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.